

Plato te herleiden — autoritaire utopisch-socialistische traditie. Dat zou zijn latere waardering voor mannen als Henry Ford iets begrijpelijker gemaakt hebben. Merkwaardig is hoe weinig pogingen de schrijfster onderneemt om Van Eedens nauwe samenwerking met notoire racisten en zijn weinig fraaie opvattingen over negers in hun tijd te plaatsen.

Het verhaal laat zich vrij gemakkelijk lezen. De meeste vaart heeft het boek in de hoofdstukken over de drie reizen van Van Eeden naar Amerika, die duidelijk de kern van het onderzoek vormen. Er is echter in het hele boek te uitbundig gebruikt gemaakt van tussenkopjes, hetgeen een nodeloos fragmentarische indruk maakt. In de noten, achterin het boek is veel 'restmateriaal' verwerkt. De goed verzorgde handelseditie van de dissertatie is zeker een waardevolle aanvulling op de biografie van de hand van Fontijn te noemen: deze dringt evenwel dieper door in de merkwaardige psyche van Van Eeden. Mooijweer lijkt Van Eeden wat al te veel te geloven op zijn woord en heeft misschien te weinig oog voor het fundamenteel narcistisch karakter van de man. Het is te hopen dat — naast neerlandici en historici — ook eens een historisch en literair geschoold zielkundige zich diepgaand buigt over Frederik van Eeden. Alleen al diens eigenaardige verhouding tot Amerika geeft er alle aanleiding toe.

Homme Wedman

D. Graas, *Zorgenkinderen op school. Geschiedenis van het speciaal onderwijs in Nederland, 1900-1950* (Dissertatie Vrije universiteit Amsterdam 1996; Leuven, Apeldoorn: Garant, 1996, 271 blz., ISBN 90 5350 516 4).

In 1855 stichtte de hofprediker en letterkundige C. E. van Koetsveld (1807-1893) in Den Haag de eerste Nederlandse 'idiotenschool'. Hij stond daarmee aan de wieg van het dagonderwijs voor verstandelijk gehandicapte kinderen. Na eerder ontstane inrichtingen voor blinde, doofstomme en verwaarloosde c. q. criminele kinderen, werd nu een nieuwe categorie van 'afwijkende' kinderen aan pedagogische zorg onderworpen. Waren de eerste initiatieven nog afkomstig van filantropische particulieren, met de invoering van de leerplichtwet van 1901 kon de overheid zich niet langer aan de verantwoordelijkheid voor deze — immers ook leerplichtige — kinderen onttrekken. Omdat zij op de gewone lagere scholen met hun vaak overvolle klassen het geregelde lesgeven bemoeilijkten, leek gescheiden onderwijs de beste oplossing. Zo ontstond een stelsel van afzonderlijke scholen voor kinderen die 'achterlijk', 'zwakzinnig', of 'debiel en licht-imbeciel' werden genoemd. In de volksmond waren dit scheldwoorden, reden waarom deze instellingen eufemistisch scholen voor buitengewoon lager onderwijs gingen heten.

Op de ontstaansgeschiedenis en de ontwikkeling van deze dagscholen voor kinderen met een verstandelijke handicap promoveerde Dorien Graas in 1996 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Ze beperkte haar onderzoek tot de eerste helft van de twintigste eeuw, met als eindpunt het Koninklijk Besluit van 1949. Daarmee ontstond naast het zwakzinnigenonderwijs — de (Z)MLK-scholen — het LOM-onderwijs, bestemd voor 'gewone' kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden. Een rekbare benaming, die ertoe leidde dat steeds meer kinderen werden doorverwezen naar wat vanaf 1985 het speciaal onderwijs heet. De laatste decennia is op die ontwikkeling steeds meer kritiek gekomen. Met het 'Weer samen naar school'-proces proberen overheid en deskundigen nu via zogenaamde 'zorgverbreding' probleemkinderen zo lang mogelijk binnen het gewone basisonderwijs te houden. Graas wil met haar studie deze actuele kwestie in een historiserend perspectief plaatsen.

Het boek bestaat uit twee delen. Het eerste deel biedt aan de hand van vooral de *Verslagen der*

handelingen var. de Staten-Ceneraal en archivalia van de afdeling lager onderwijs van het ministerie van binnenlandse zaken een overzicht van politieke discussies, overheidsmaatregelen en kwantitatieve gegevens. Tussen 1899 en 1920 steeg het aantal zwakzinnigenscholen van drie (met 165 leerlingen) tot vijftieng (waarop bijna 3000 leerlingen). Op een enkele uitzondering na hadden deze scholen een openbaar karakter. Na de financiële gelijkstelling van het openbaar en bijzonder onderwijs (1920) nam het aantal bijzondere scholen weliswaar toe, maar wegens de ingewikkelde subsidiebepalingen voor het buitengewoon onderwijs minder dan bij het gewone lager onderwijs het geval was. De geleidelijke stijging van het aantal scholen en leerlingen tijdens het interbellum—de vrijwel constante bezuinigingsoperaties ten spijt—stagneerde tijdens de Tweede Wereldoorlog. Daarna zette de groei zich door. In 1950 telde het buitengewoon lager onderwijs 206 scholen (waarvan ruim 40% katholiek en 18% protestants) met bijna 26.000 leerlingen.

Het tweede deel behandelt de inhoudelijke discussies die de groei van dit onderwijs vergezelden. Aan de hand van vaktijdschriften, zoals het *Tijdschrift voor buitengewoon onderwijs*, gaat Graas na welke pedagogische opvattingen, antropologische ideeën en medisch-psychologische theorieën de protagonisten van het zwakzinnigenonderwijs huldigden. Zo besteedt zij bijvoorbeeld aandacht aan de invloed van de eugenetica op het Nederlandse denken over zwakzinnigenonderwijs. Verder stelt zij in dit deel ook diverse andere aspecten van het onderwerp aan de orde, zoals destijds verricht onderzoek naar de sociale herkomst van de leerlingen. Hieruit komt een oververtegenwoordiging van kinderen uit sociaal gedegriveerde gezinnen naar voren.

Graas heeft met haar onderzoek een lacune in de Nederlandse onderwijsgeschiedenis willen opvullen. Daarin is zij goed geslaagd. Haar studie is de eerste samenhangende Nederlandse publicatie over dit onderwerp en biedt een helder overzicht van de materie. De gegevens heeft ze grotendeels via eigen bronnenonderzoek moeten verzamelen. Binnen de orthopedagogiek is historisch onderzoek over het algemeen weinig populair. Orthopedagogen zijn, aldus Graas, meer in de behandeling dan in de geschiedenis van deze zorgkinderen geïnteresseerd en beschrijven die dan ook nog het liefst vanuit het perspectief van een ontwikkeling naar steeds beter. Helaas ontbreekt in het boek een historiografie, zodat de lezer niet kan nagaan wat er desondanks aan publicaties voorhanden is en hoe de auteur zich daartoe verhoudt.

Dat Graas ervoor koos haar dissertatie het karakter van een overzicht te geven, heeft ook nadelen. In het bestek van ruim 200 pagina's snijdt zij zo ongeveer alles aan wat met het onderwerp te maken heeft, maar gaat nergens dieper op in. Zo behandelt zij pedagogische en antropologische opvattingen over zwakzinnigheid zonder het verschil in denominatie te problematiseren. Dat is jammer, vooral vanwege de sterke verzuiling van het onderwijs in haar onderzoeksperiode. Sekse — tweede voorbeeld — krijgt in het boek geen betekenis, terwijl daartoe gegeven de huidige vervrouwelijking van het beroep van orthopedagoog alle aanleiding toe zou bestaan. Wel gaat zij kort in op vóórkomen van sekseverschillen in de leerlingenpopulatie — het aantal jongens was (en is) twee keer zo groot als dat van meisjes — maar een kritische analyse van dit verschijnsel blijft achterwege.

Ook zou het boek aan kracht hebben gewonnen wanneer de geschiedenis van het zwakzinnigenonderwijs in een duidelijk perspectief was geplaatst. Terloops noemt Graas een aantal factoren die opvattingen en feitelijke ontwikkelingen beïnvloed hebben, zoals de toegenomen gezinsaanvullende jeugdzorg (schoolartsen en kinderbescherming), de pedagogisering van de samenleving, en de stijgende betekenis van de professionele opvoedingshulp. Een analyse en interpretatie van het zwakzinnigenonderwijs aan de hand van deze ontwikkelingen ontbreekt echter. Het is daarom de vraag of haar bedoeling, het bieden van een historiserend perspectief op de huidige problematiek van de zorgbreedte, met deze studie wel wordt waargemaakt. Het

vakgebied zelf kan daar misschien het beste over oordelen. Wat in elk geval blijft, is dat Graas de Nederlandse orthopedagogiek een stukje van haar geschiedenis heeft teruggegeven.

Mineke van Essen

P. Koenders, *Tussen christelijk réveil en seksuele revolutie. Bestrijding van zedeloosheid in Nederland, met nadruk op de repressie van homoseksualiteit* (Dissertatie Leiden 1996, IISG studies en essays XXIII; Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1996,941 blz., f89,90, ISBN 90 6861 110 0).

De lezer die eerst eens enkele omtrekkende bewegingen wil maken alvorens aan het lezen van dit kolossale werk te slaan — overigens op zich beslist geen straf — moet concluderen dat geen poging is gedaan de lange ontstaansgeschiedenis ervan aan het gezicht te onttrekken. Te onderscheiden is allereerst het gedeelte dat betrekking heeft op de repressie van homoseksualiteit tijdens de Duitse bezetting, in het bijzonder in Den Haag en Amsterdam (in hoofdstuk 5), het onderwerp van de doctoraalscriptie (1981) van de auteur. In de jaren daarop werden meer gemeenten en ook andere decennia van deze eeuw in het (voortgezette) onderzoek betrokken. Deze 'geïsoleerde benadering van het onderwerp', aldus de auteur zelf, 'had tot gevolg dat het onderzoek resulteerde in een reeks voorvallen zonder samenhang' (21). Uitbreiding van het onderzoek moest die samenhang brengen, in het bijzonder onderzoek naar de zedeloosheidsbestrijders, die de overheid onder druk zetten. Voorts moest het zedelijkheidsbeleid van die overheid bestudeerd worden. Inzicht in en overzicht van dit totale complex zou nodig zijn voor de interpretatie van het beperktere deelverschijnsel repressie van homoseksualiteit.

In deze bespreking komen eerst de onderdelen van de dissertatie van Koenders, studies op zich, aan de orde, vervolgens de gepretendeerde samenhang. Vooraf zij nog opgemerkt dat het in dit uitvoerige werk dank zij de uitvoerige inhoudsopgave, index, lijsten van bronnen en bijlagen, een extra wegwijzer (40 en verder) en een zorgvuldige annotatie goed zoeken en — meestal — ook vinden is.

De opbouw van het boek is chronologisch. Hoofdstuk 2, over de opkomst van de zedelijkheidsbeweging in de jaren 1845-1911, biedt in hoofdzaak een bespreking van de talrijke personen en groeperingen die op dit vlak actief zijn geweest. Al dan niet bekend gebleven namen als Heldring, Pierson, Van den Bergh, Velthuysen en Van Mierop, maar ook de Vrije Universiteit, het *Algemeen Handelsblad* en de Nederlandsche vrouwenbond tot verhooging van het zedelijk bewustzijn treffen we erin aan. Behalve homoseksualiteit vormden onder meer drankmisbruik, vrouwenhandel en pornografie doelwit der actievoerders. Ingrijpen door de overheid kwam nog betrekkelijk weinig voor. Dat veranderde toen de inmiddels ontstane 'zedelijkheidslobby' aan het begin van deze eeuw de wind mee kreeg. Van het overheidsbeleid en -handelen dat hiervan in de eerste decennia het gevolg was, krijgt vooral het optreden tegen homoseksualiteit aandacht (hoofdstuk 3). Datzelfde zien we in hoofdstuk 4, dat betrekking heeft op de jaren 1930-1940. Enkele grote affaires, bijvoorbeeld die rond Ries en Hirschfeld en de 'Indische zedenaffaire' nemen daar een belangrijke plaats in.

In deze chronologische reeks is het al genoemde vijfde hoofdstuk, met 158 bladzijden, het grootst. Er volgen dan nog twee hoofdstukken, het zesde over de tijd na de oorlog, tot het eind van de jaren zestig, en het zevende, over de lokale repressie van homoseksualiteit in de jaren 1930-1955, dat *en passant* ook veel laat zien van de (mannelijke) homoseksuele ontmoetingscultuur van die tijd. Alleen voor deze laatste periode is gebruik gemaakt van politiearchieven. Dat bracht de oorspronkelijke opzet met zich. Daarom is dit materiaal in een afzonderlijk